

Akce „Pavouk“

Evidování židovského obyvatelstva Státní bezpečností za normalizace

ONDŘEJ KOUTEK

Celá historie sionismu svědčí o jeho reakční podstatě, ukazuje, že sionismus je agenturou imperialismu a nejhorším nepřítelem pracujících, proti kterému je nutno neustále a nesmířitelně bojovat jako proti proudu nebezpečnému pro celý socialistický tábor, který se pokouší využít svých velkých možností pro odvrácení autority a vlivu Sovětského svazu na mezinárodním fóru, pro organizování pomlouvacích kampaní a neopodstatněné výpady proti socialistickým zemím.¹

Antisemitismus a perzekuce židovského obyvatelstva jsou častým předmětem historického bádání, které se však obvykle zaměřuje především na období druhé světové války a dějiny šoa. O něco méně pozornosti dosud věnovala česká historiografie postavení židovské komunity po druhé světové válce a zejména během komunistického režimu v Československu.²

Zájem StB o židovské obyvatelstvo v 50. a 60. letech

Problematiku židovského obyvatelstva v Československu začala intenzivně řešit Státní bezpečnost již na začátku padesátých let, což se nejvýrazněji projevilo v listopadu 1952 v otevřeně antisemitském vyznění tzv. procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudol-

fem Slánským, bývalým generálním tajemníkem ÚV KSČ.³ Ve stejné době se odehrával nespočet případů perzekuce řadových občanů židovského původu a židovského vyznání, které nabývaly rozmanitých forem (od zatýkání a soudních postihů až po různé kariérní a existenční problémy, neustálé sledování ze strany StB atd.). V roce 1952 byly také z podnětu ministerstva národní bezpečnosti roz-

- 1 ABS, f. Historický fond MV (dále jen MV-H), a. č. H-711 – Akce SINAJ, Zpráva [KGB] o podvratné činnosti zahraničních sionistických centrál (překlad z ruštiny, 7. 9. 1964).
- 2 SVOBODOVÁ, Jana: *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948–1992*. ÚSD AV ČR, Praha 1994; HEITLINGER, Alena: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. G plus G, Praha 2007; SOUKUPOVÁ, Blanka – SALNER, Peter – LUDVÍKOVÁ, Miroslava (eds.): *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Židovské muzeum v Praze, Praha 2009; SOUKUPOVÁ, Blanka – POJAR, Miloš (eds.): *Židovská menšina v Československu v letech 1956–1968. Od destalinizace k pražskému jaru*. Židovské muzeum v Praze, Praha 2011; ARAVA-NOVOTNÁ, Lena: *Od antisemitismu k antisionismu*. Československo po roce 1948. In: MACHAČOVÁ, Helena (ed.): *První pražský seminář: Dopady holocaustu na českou a slovenskou společnost ve druhé polovině 20. století. Příspěvky účastníků semináře konaného 8. listopadu 2007 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky*. Varius Praha – Spolek akademiků Židů, Praha 2008, s. 85–119; SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židé na Moravě v letech 1957–1968. Od destalinizace (říjen 1956) k Pražskému jaru (1968)*. In: *Židé a Morava XIV. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 14. listopadu 2007*. Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 2008, s. 194–210; SOUKUPOVÁ, Blanka: *Židé na Moravě. Od Pražského jara k normalizaci (do roku 1977)*. In: *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska dne 5. listopadu 2008*. Muzeum Kroměřížska, Kroměříž 2009, s. 270–286; BROD, Petr: *Židé v poválečném Československu*. In: VEBER, Václav (ed.): *Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek na FF UK. Seminář východoevropských dějin při Ústavu světových dějin FF UK v Praze*. Karolinum, Praha 1997, s. 147–162; JELÍNEK, Tomáš: *Židovská komunita v hledáčku Státní bezpečnosti*. Euro, 2007, č. 11, s. 74–76.
- 3 U většiny obžalovaných byl zdůrazňován jejich židovský původ a byli v tomto politickém procesu označováni jako „sionisté“ či „židovští buržoazní nacionalisté“. Konkrétně šlo o Rudolfa Slánského, Bedřicha Gemindera, Ludvíka Frejku, Bedřicha Reicina, Artura Londona, Vavra Hajdů, Evžena Löbla, Rudolfa Margolia, Otto Fischla, Otto Šlinga a André Simona.
- 4 Ústřední svaz sionistický se sídlem v Bratislavě se sám rozpustil již v roce 1951. Na jaře 1952 pak StB označila všechny spolky původně navázané na tento svaz za nepřátelské lidově demokratickému zřízení a za nástroj zahraničních agentur. Zákaz těchto spolků

Rudolf Slánský před senátem Státního soudu v Praze, listopad 1952

Foto: ČTK

puštěny a zakázány všechny oficiální sionistické organizace v ČSR.⁴ Tato antisemitská kampaň komunistického režimu, zahájená jen pár let po nacistickém holocaustu, přitom úzce souvisela s tehdejší vlnou represí proti Židům v Sovětském svazu, kterou vyvolal Josif V. Stalin.⁵

Již v té době pojala Státní bezpečnosti plán zmapovat veškeré židovské obyvatelstvo v Československu. K vytváření této první evidence Židů využila seznamy vězňů z koncentračních táborů, archivní materiály Gestapa a represivního aparátu Slo-

venského státu a v neposlední řadě i dokumentaci zabavenou ve zrušených židovských spolcích. Cílem bylo podchytit rodinné vazby židovských obyvatel, zavést prověrku jejich korespondence a získávat v jejich řadách vytipované osoby ke spolupráci na základě shromážděných kompromitujících materiálů.

Od počátku padesátých let se tak v rámci činnosti Státní bezpečnosti vytvořila svébytná problematika, která dostala označení „sionisté“, což odpovídalo svérázné interpretaci pojmu sionismus v hantýrce komunis-

tické tajné policie, jejímž názorným příkladem je citát v úvodu článku. V polovině roku 1951 vznikl první tým operativců (referát) zaměřený na boj proti sionismu⁶, v různé formě a intenzitě se pak StB věnovala židovské a izraelské problematice až do roku 1989. Po reorganizaci Státní bezpečnosti v říjnu 1953 převzala agendu sionismu nově vytvořená III. správa MV zaměřená na boj proti vnitřnímu nepříteli, konkrétně 2. oddělení jejího I. odboru, II. správa MV, která se specializovala na boj proti vnějšímu nepříteli, pak sledovala v rámci svého 4. oddělení V. odboru izraelský zastupitelský úřad.⁷

Dlouhodobě věnovala tajná policie již od padesátých let pozornost také působení organizace American Jewish Joint Distribution Committee (dále jen Joint) v Československu, která zajišťovala humanitární pomoc ve formě finančních příspěvků, poskytování léků apod. lidem z židovské komunity. Aktivity Jointu hodnotila Státní bezpečnost jako vytváření předpokladů pro špiónážní činnost ve prospěch USA a Izraele, jako podvracení republiky, maření státního dozoru nad církvemi a ohrožování devizového hospodářství či krácení daně. Osoby, které se přímo podílely na distribuci pomoci organizace Joint, byly v několika případech policejně a soudně perzekvovány.⁸

Plošné sledování Židů bylo pozastaveno v roce 1962 s poukazem na to, že se jednalo o projev antisemitismu

schválilo kolegium ministra národní bezpečnosti 19. června 1952. Následně ho potvrdil i politický sekretariát ÚV KSČ. K tomu podrobněji ABS, f. Organizační a vnitřní správa FMV II. díl (A 6/2), inv. j. 939, soubor dokumentů k sionistickým organizacím.

5 K tomu blíže RUCKER, Laurent: *Stalin, Izrael a Židé*. Rybka Publishers, Praha 2001; MEDVEDĚV, Žores: *Stalin a židovský problém. Nová analýza*. Stilus, Brno 2005; VAKSBERG, Arkady: *Stalin proti Židům*. Pavel Dobrovský – BETA, Praha 2011.

6 Pokud je v tomto článku uváděn termín „sionismus“, jeho význam vždy odpovídá tomu, jak tento pojem interpretovala Státní bezpečnost, nikoli jeho obecně chápánému smyslu. Vzhledem k tomu, že zájem o židovské obyvatelstvo a jeho perzekuce ze strany Státní bezpečnosti se týkala nejen židovských věřících, ale všech osob židovského původu (tj. příslušníků židovské komunity ve smyslu etnika či národnosti), je v celém tomto textu obvykle používáno slovo Žid s velkým písmenem. K tradičnímu pojetí sionismu jako emancipačnímu hnutí Židů usilujícímu o vybudování a udržení samostatného židovského národního státu viz např. SCHUBERT, Kurt: *Dějiny Židů*. NS Svoboda, Praha 2003, s. 110–118.

7 FROLÍK, Jan: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948–1989. In: *Sborník archivních prací*, 2002, roč. LII, č. 2. Odbor archivní správy MV, Praha 2002, s. 397 a 401.

8 K tomu viz ŠMOK, Martin: Každý žid je sionista a každý sionista je špión! Příběh distribuce sociálních podpor. *Paměť a dějiny*, 2011, roč. 5, č. 4, s. 29–39; JELÍNEK, Tomáš: Nebezpeční důchodci. *Lidové noviny*, 7. 7. 2007.

Izraelské vítězství v šestidenní válce, červen 1967

Foto: ČTK/AP/HO

v kontrarozvědné práci.⁹ Operativní zájem StB se pak soustředil převážně na činnost izraelské rozvědky a na sledování kontaktů izraelských ambasád v Praze, Vídni, Bukurešti a Bělehradě se židovským obyvatelstvem

v ČSSR. Místo plošného sledování osob židovského vyznání či původu kontrarozvědka začala věnovat více pozornosti mezinárodním izraelským organizacím, neboť je pokládala za pravděpodobné rezidentury izraelské

rozvědky. Cílem bylo izolovat domácí židovskou komunitu od styků se zahraničím. Trnem v oku tajné policie byly též aktivity izraelské diplomacie napomáhající místním Židům k vystěhování či k emigraci do Izraele.

V lednu 1962 převzala dosavadní „sionistickou“ problematiku od III. správy MV II. správa. Do roku 1969 se pak věnoval sledování židovského obyvatelstva 5. odbor této správy. V tomto období se již v interních dokumentech StB většinou nemluvilo o „sionismu“, ale spíše o „židovské problematice a Izraeli“.

Pražské jaro jako sionistické spiknutí

Další posun v přístupu komunistické tajné policie v Československu k židovské a izraelské problematice nastal ve druhé polovině roku 1967 poté, co byly 10. června 1967 přerušeny diplomatické styky mezi ČSSR a Izraelem a následně 16. června 1967 uzavřen izraelský zastupitelský úřad v Praze. Jednalo se o důsledek diplomatické roztržky bezprostředně následující po tzv. šestidenní válce mezi Izraelem a koalici arabských zemí, kterou komunistická propaganda líčila jednoznačně jako izraelskou agresi. Vedení Státní bezpečnosti se však přes vyostření vztahů mezi ČSSR a Izraelem nadále snažilo mezi osobami židovského původu či vyznání přísně diferencovat.

Definitivní zlom nastal až s nástupem normalizace, kdy StB znovu oživila chiméru tzv. sionismu v důsledku svého šoku z Pražského jara. Od druhé poloviny roku 1969 začala ve svých hodnoceních a analytických zprávách dovozovat, že významní představitelé reformního hnutí, kteří v letech 1967–1969 zastávali čelné funkce ve vedení státu a KSČ a též v tisku, rozhlasu a televizi, měli židovský původ a že plnili „úkoly světového

9 Viz např. ABS, f. Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti (dále jen VŠ SNB), NOVÝ, František: *Význam a úloha prověrky osob židovské etnicity a jejich mapování pro činnost čs. kontrarozvědky v boji proti sionismu a židovskému buržoaznímu nacionalismu*. Diplomová práce VŠ SNB, Praha 1984, s. 38.

sionismu“.¹⁰ Příslušníci normalizované StB měli dojem, že Židé v předchozím období obsadili příliš mnoho důležitých pozic v kultuře a společnosti. Dokonce bylo vyčísleno, že v letech 1945–1971 bylo v Československu publikováno 886 prací se židovskou tematikou, na jejichž vydání se podílelo 646 autorů. *Sionisté tím zahájili dlouhodobou přípravu na kontrarevoluční vystoupení. Pronikají na vedoucí místa v některých úsecích národního hospodářství, vědy, kultury a umění, která později v krizovém období zneužijí k útokům na podstatu socialistického zřízení. Při provádění skryté antisocialistické činnosti v tomto období byli účinně podporováni ze Z[astupitelského] Ú[řadu] Izraele v Praze a ze zahraničí.*¹¹ Jako hlavní sféra „sionistického“ vlivu byla vnímána média – StB v této souvislosti poukazyvala na takové osobnosti, jako byli ústřední ředitel Československé televize Jiří Pelikán, televizní komentátor a redaktor Vladimír Tosek, vedoucí redaktor zahraniční rubriky v redakci zpravodajství Československého rozhlasu Milan Weiner, šéfredaktor Televizních novin Československé televize Kamil Winter, redaktor a populární komentátor časopisu *Reportér* Jiří Hochman a další.

Státní bezpečnost dokonce přišla s vykonstruovaným příběhem o tom, že se v roce 1968 zformovala jakási mocichtivá „prosionistická praviceově oportunistická skupina“, kterou označovala jako „Kriegelklub“. Mezi

Předseda ÚV Národní fronty František Kriegel a první tajemník ÚV KSČ Alexander Dubček, duben 1968
Foto: ČTK/Oldřich Pícha

členy tohoto uskupení měli patřit vedle jeho údajného vůdce Františka Kriegla, který byl v té době předsedou Ústředního výboru Národní fronty, také ministr vnitra Josef Pavel, předseda Národního shromáždění Josef Smrkovský, poslankyně Národního shromáždění Getruda Sekaninová-Čakrtová, rektor Vysoké školy politické ÚV KSČ Milan Hübl,

ústřední ředitel Československého rozhlasu Zdeněk Hejzlar, ústřední ředitel Československé televize Jiří Pelikán a spisovatel a novinář Jiří Kratochvíl. Tato zprvu údajně zkonspirovaná skupina se podle tajné policie snažila od ledna 1968 uchvátit rozhodující pozice ve straně a státu.¹² StB se tak ve svých úvahách řídila tradičními vzorci antisemitismu,

10 Tato konspirační interpretace Pražského jara byla poprvé prezentována v sovětské publikaci *Ostorožno: sionizm! Očerki po ideologii, organizacii i praktike sionizma* z roku 1969, která se o rok později dočkala i českého a slovenského překladu (IVANOV, Jurij: *Sionismus*. Svoboda, Praha 1970). V knize je doslov Jevgenije Jevsejeva detailně popisující údajnou podvratnou činnost sionistů v Československu v letech 1968–1969. Na základě tohoto textu vznikla později také zvláštní kapitola o Československu v knize *Ideológia a prax medzinárodného sionizmu*. Pravda, Bratislava 1982, s. 133–149.

11 ABS, f. VŠ SNB, ŠATANÍK, Rudolf: *Operativní opatření čs. kontrarozvědky zaměřené na odhalování, předcházení a zamezování podvratné činnosti sionistických elementů*. Diplomová práce VŠ SNB, Praha 1980, s. 23. Autor přímo psal o *epidemii židovské literatury s tematikou koncentračních táborů, éře židovských trpitelů, sionistickém pseudohumanismu a orgiích kafeismu*. Tamtéž, s. 22–23. K tomu též ABS, f. Správa kontrarozvědky (II. správa) II. díl (dále jen A 34/1), inv. j. 450, *Sionismus jako jedna z forem nepřátelské činnosti proti ČSSR*, 1983 (blíže nedatováno).

12 ABS, f. VŠ SNB, ŠATANÍK, Rudolf: *Operativní opatření čs. kontrarozvědky zaměřené na odhalování, předcházení a zamezování podvratné činnosti sionistických elementů*, s. 29–30. O údajné praviceově oportunistické spiklenecké skupině „Kriegelova klubu“ se zmiňuje již IVANOV, Jurij: *Sionismus*, s. 182n, kde se v této souvislosti odkazuje na informace, jež zazněly v pořadu Československého rozhlasu z 18. 9. 1969.

jež se zakládají na obviňování Židů ze snah o tajné spiknutí za účelem ovládnutí světa.

Ve všech osobách židovského původu či vyznání tak byly plošně spatřovány podezřelé až nepřátelské síly, které prý – ač jsou nositeli „prozionistických idejí“ – sice nevystupují navenek ze „sionistických pozic“, ale svoji podvratnou činnost maskují běžnou opoziční činností.¹³ Státní bezpečnost pak v období normalizace zdůrazňovala: *Vstup spojeneckých vojsk do ČSSR učinil konec aktivní rozsáhlé činnosti sionismu v masách, avšak sionismu se podařilo zachránit základní aktiv funkcionářů, umožnil mnohým odejít do zahraničí anebo se stáhnout do hluboké ilegality. Ilegální činnost však v ČSSR nepřestala. Urychleně se přeskupily síly a změnily se formy podvratného působení, které se přizpůsobily existujícím podmínkám a novým politickým faktorům.*¹⁴ Na údajný nepřátelský vliv některých reformních osobností (jmenovitě již zmiňovaného Františka Kriegla a Jiřího Pelikána, spisovatele a scenáristy Arnošta Lustiga, předsedy Svazu československých spisovatelů Eduarda Goldstückera, redaktora *Literárních novin*, resp. *Literárních listů* Antonína Jaroslava Liehma, ředitele Státní banky československé v Bratislavě Eugena Löbla, televizního novináře Kamila Wintra) „z pozic sionismu“ upozorňovalo také nechvalně proslulé *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které schválilo plenární zasedání ÚV KSČ dne 11. prosince 1970.¹⁵

Ideovým základem postupu normalizačního režimu se také stal spisek Františka Jaromíra Kolára

*Sionismus a antisemitismus*¹⁶. Kolár v něm svérázným způsobem popsal vývoj „židovské otázky“ v Československu, která se údajně vyřešila tím, že prakticky u nás už židů v náboženském nebo nacionálním smyslu není, že prakticky všichni asimilovali. Pak však v šedesátých letech zesílil vliv sionistických myšlenek a stal se zcela neúměrný počtu těch několika málo židovských intelektuálů, kteří tu po válce zbyli.¹⁷ Podle jeho názoru se židovští intelektuálové v podstatě stali iniciátory „kontrarevoluce“ v roce 1968. Za jedinou přijatelnou formu židovství označil Kolár židovství popřené a v podstatě litoval, že se již dávno „židovská otázka“ nevyřešila úplnou asimilací. Proto se domníval, že by se židovská komunita neměla na veřejnosti projevovat v nadměrném počtu a nepřiměřené míře. Pokud jde o sionismus, ten podle Kolára není pouhým nacionalistickým hnutím, ale představuje jednu z nejnebezpečnějších forem imperialismu a antikomunismu.

Akce „Pavouk“

Dne 27. února 1970 vypracoval analytický odbor Hlavní správy StB MV ČSR pozoruhodnou zprávu nazvanou *Situace v problematice Izraele*.¹⁸ Tento dokument stručně shrnuje kontrarozvědné aktivity Státní bezpečnosti ve vztahu k Izraeli a domácímu židovskému obyvatelstvu v druhé polovině šedesátých let. Konstatuje, že „nepřátelská činnost“ některých občanů židovského původu zesílila po šestidenní válce a přerušení diplomatických styků s Izraelem v roce 1967. V té době se podle StB stupňo-

valo „židovské vědomí“ a oživily se „sionistické ideje“. Analytici Státní bezpečnosti upozorňovali, že *Židé nemohou připustit, aby se v důsledku asimilace snižovaly jejich počty, neboť podle jimi prováděných průzkumů počet židovského obyvatelstva v celém světě ubývá. Na snížení počtu osob židovského původu si stěžují i v ČSSR. Uvádí, že v ČSSR se hlásí k židovskému původu 18.000 osob, přičemž většina Židů se ke svému původu z různých důvodů nehlásí. Proto se snaží své souvěrce získat pro myšlenku sionismu a pokud možno také k přestěhování do Izraele, aby tak zajistili Židům národní samostatnost. Vyvíjejí soustavný ideologický tlak, zaměřený proti socialistickému zřízení jako hlavní překážce sjednocení Židů.*¹⁹

StB litovala, že nemá dostatečný přehled o tom, jaké pozice zaujímají osoby židovského původu a jakým způsobem je mohou využívat ve prospěch „sionismu“. Součástí uvedené zprávy byl též obsáhlý seznam osob židovského původu, které se politicky angažovaly v roce 1968 nebo jejichž jméno se vyskytlo v některých důležitých případech operativního rozpracování. Jedno se o první, zatím jen dílčí pokus StB zmapovat důležité židovské osobnosti v Československu v období počínající normalizace. Na tento seznam byly zařazeny i některé osoby, které sice samy židovský původ neměly, ale jejich manželky či manželé ano (šlo např. o Josefa Pavla či Zdeňka Mlynáře).

Pracovníci StB v uvedené zprávě na závěr konstatovali, že *na tomto úseku bude třeba přijmout zásadní opatření, která by měla vést zejména ke zkvalitnění řízení, vedeného z jednoho centra, umožňujícího účinně usměrňovat čin-*

13 ABS, f. VŠ SNB, ŠATANÍK, Rudolf: *Operativní opatření čs. kontrarozvědky zaměřené na odhalování, předcházení a zamezení podvratné činnosti sionistických elementů*, s. 34.

14 ABS, f. Krajská správa SNB Správa StB Ústí nad Labem II. díl (dále jen B 4/II), inv. j. 60, Úloha sionistického hnutí v podvratné činnosti proti ČSSR na teritoriu Správy StB Ústí nad Labem – zpráva pro stáž posluchačů VŠ SNB Praha z 14. 9. 1977.

15 *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*. Praha, Svoboda 1971.

16 KOLÁR, František Jaromír: *Sionismus a antisemitismus*. Svoboda, Praha 1970. Základ knihy tvoří autorovy stati již z roku 1967, publikace vyšla následně i v ruském a arabském překladu.

17 Tamtéž, s. 17–19.

18 ABS, f. MV-H, a. č. H-711-1 – Akce SINAJ, *Situace v problematice Izraele*, 27. 2. 1970.

19 Tamtéž.

nost výkonných součástí. V procesu řídicí činnosti by měly být vytvořeny především podmínky pro centralizaci poznatků o izraelské problematice, umožňující komplexní rozborovou činnost a zabezpečující využití státobezpečnostních a zpravodajských poznatků při provádění konkrétních opatření v agenturně operativní práci. Doporučovali vypracovat plány společného postupu jak na úrovni centrály, tak i v rámci krajských útvarů v boji proti izraelské rozvědce a jejím vnitřním pomahačům. Cílem mělo být získání přehledu o koncentraci nepřátelských osob z řad čs. občanů židovského původu v jednotlivých oblastech společenského a hospodářského života.²⁰

Od ledna 1971 se na problematiku „sionismu“ specializovalo 3. oddělení 1. odboru II. správy FMV, které se v dubnu 1973 přeměnilo na 3. oddělení 3. odboru II. správy FMV. Hned od počátku roku 1971 zahájilo toto „sionistické“ oddělení přípravu k mnohem systematictějšímu přístupu ke sledování Židů na území Československa. Pražská centrála začala postupně vytvářet nový objektový svazek s označením KRAJANĚ – Sionistické hnutí v ČSSR. Ten byl založen 12. února 1971 a během následujících let získal vskutku mamutí rozměry, skládal se celkem z 39 podsvazků.²¹ Jednou z jeho hlavních součástí byl nově zahájený projekt co nejúplnějšiho zmapování židovského obyvatelstva v Československu, který dostal krycí označení „Pavouk“.

V prvních deseti podsvazcích tohoto objektového svazku se systematicky shromažďovaly informace o židovské komunitě v jednotlivých krajích Československa. Podsvazek č. 14 byl vyčleněn pro účely akce „Pavouk“ a obsahoval evidenční karty a se-

Tryzna konaná 8. března 1969 v Pinkasově synagoze na Starém Městě v Praze u příležitosti 25. výročí hrůzné noci, kdy nacisté zavraždili při likvidaci tzv. rodinného tábora v plynových komorách 3 800 Židů z Čech a Moravy. V rámci tohoto pietního aktu byly položeny věnce prezidenta republiky, vlády a dalších veřejných institucí. Jménem vlády ČSR se zúčastnili její předseda Stanislav Rázl (vlevo) a ministr výstavby a techniky Karel Löbl (vpravo), přítomen byl též předseda Federálního shromáždění Peter Colotka (zcela vlevo). V 70. letech již bylo konání takového vzpomínkové akce v židovské synagoze za účasti stranických a státních představitelů jen obtížně představitelné. Foto: ČTK/Jan Bárta

znamy zjištěných osob židovského původu či vyznání. Ostatní podsvazky byly určeny buď ke shromažďování poznatků o významných židovských organizacích (např. Světový židovský kongres či Joint), nebo dokumentovaly průběh různých dlouhodobých akcí zaměřených na židovskou problematiku (např. akce „Rada“, v jejímž rámci StB sledovala a usměrňovala činnost Rady židovských nábožen-

ských obcí, akce „Archiv“ zacílená na Státní židovské muzeum či akce „Kongres“, která měla sloužit ke sledování a ovlivňování aktivit Světového židovského kongresu, a akce „Vřídlo“ a „Splendit“ vedené za účelem sledování cizinců židovského původu, kteří navštívili Karlovy Vary a Piešťany). Také v jednotlivých krajích se postupně zakládaly nové objektové svazky k židovské proble-

²⁰ Tamtéž.

²¹ Objektový svazek KRAJANĚ – Sionistické hnutí v ČSSR, reg. č. 2137, registrován 12. 2. 1971, zničen 7. 12. 1989. Viz ABS, Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování – http://www.abscr.cz/data/pdf/knihy/C88/C88_5.pdf (citováno k 14. 3. 2017). Do tohoto objektového svazku byl 26. 2. 1971 převeden i obsah předchozího objektového svazku SIONISTĚ, reg. č. 246, který byl založen 29. 6. 1970. Viz ABS, Seznam objektových svazků vedených v registračních protokolech StB – <http://www.abscr.cz/cs/vnitro> (citováno k 14. 3. 2017).

matice, přičemž velká pozornost byla věnována akci „Pavouk“. Konkrétně se touto činností zabývala 3. oddělení 2. odborů krajských správ StB.

Ačkoliv se dosud nepodařilo dohledat iniciační pokyn k zahájení projektu „Pavouk“, z dostupných pramenů je zřejmé, že první opatření k evidenci židovského obyvatelstva se prováděla již v roce 1971. Například v Severočeském kraji bylo již v tomto roce podchyceno kolem čtyř set osob židovského původu.²² Podobně již během roku 1971 pokročilo mapování židovského obyvatelstva v Jihočeském kraji.²³ Oficiálně se však k soustavnému mapování osob židovského vyznání a původu přikročilo až v červenci 1972.²⁴

Statisticko-evidenční odbor FMV zpracoval v letech 1972–1973 archivní dokumentaci Ústředního svazu sionistického v ČSR. Jednalo se zejména o originální kartotéku členů tohoto spolku z let 1945–1951. Podobně se pátralo i po členech dalších židovských organizací, jež v minulosti působily v Československu. Všechny členské karty se prověřovaly v ústřední evidenci obyvatel. V letech 1976–1977 na to navázal průzkum již archivovaných svazků židovských tajných spolupracovníků StB z předchozích období, případů operativního rozpracování, objektových svazků a dalších fondů uspořádaných „po linii sionistické problematiky“ a z vhodných podkladů bylo zpracováno celkem sedm souhrnných zpráv, v nichž byly využity poznatky ke 2 426 osobám. Podařilo se vyhodnotit celkem 123 svazkových případů. Prozkoumané materiály obsahovaly poznatky k 5 592 osobám, které byly „bází sionistické problematiky“.²⁵ Výsledky těchto archivních šetření byly následně využity v akci „Pavouk“ při

sestavování prvních komplexních evidencí Židů. Státní bezpečnost se však nespokojila jen s podchycením registrovaných členů židovských spolků, ale zajímala se programově o všechny občany, u nichž se dal vstopovat židovský původ.

StB vycházela z představy, že samotná přítomnost Židů ve společnosti vytváří předpoklady pro šíření sionistické ideologie. Přesněji řečeno, že každý Žid je potenciální sionista a jako takový musí být pod preventivním bezpečnostním dohledem a kontrolou. Akce „Pavouk“ se primárně zaměřovala na Židy zastávající významné funkce a na případy kumulace více osob židovského původu na jednom pracovišti. Tajná policie se totiž obávala, že Židé systematicky pronikají na vedoucí místa, navzájem se podporují, snaží se ovlivnit chod společnosti a že se tím zvyšuje „nebezpečí sionismu a židovského nacionalismu“. Jakýkoliv projev soudržnosti mezi Židy byl považován za bezpečnostní riziko. StB proto v návaznosti na probíhající akci „Pavouk“ přijímala různá opatření, jež měla vést k „rozptylování sionistické báze“. Například se mohlo jednat o zabránění v kariérním postupu či nástupu dotčené osoby na nové pracovní místo nebo její odvolání z funkce, k čemuž StB využívala zejména ovlivňování činnosti kádrových oddělení v důležitých podnicích a institucích.

Evidence židovského obyvatelstva v 70. letech

Během roku 1972 byly prakticky na celém území Československa vyhledávány a evidovány osoby židovského původu a vyznání s cílem získat přehled o jejich rozmístění a případně

koncentraci v nejdůležitějších sférách společnosti. Na jednotlivých okresních odděleních StB vznikly záhy složky projektu „Pavouk“, v nichž byly zařazeny všechny osoby židovského původu a vyznání na území dotčeného okresu, a to včetně osob, jejichž židovský původ byl ze strany Státní bezpečnosti jen předpokládán. Zvláštní pozornost se soustředila na města, v nichž byla koncentrace Židů největší a v nichž aktivně působila židovská náboženská obec (Praha, Plzeň, Ústí nad Labem, Ostrava, Brno, Bratislava, Košice). Sledoval se zejména podíl těchto osob ve státní správě a odborech, v kulturní sféře a ve sdělovacích prostředcích, ve školství, zdravotnictví, vědě a v ekonomické oblasti (šlo hlavně o největší a strategicky důležité podniky, jelikož panovaly obavy, že by Židé mohli ohrozit plnění výrobních plánů).

Organizace plošného rozpracování židovského obyvatelstva v ČSSR spočívala ve shromažďování informací v objektovém svazku. Na osoby, které vystupovaly aktivněji či zastávaly citlivé pozice, byly zakládány svazky prověřovaných osob (tento typ operativního svazku se vedl na osoby, které byly pro StB z nějakého důvodu kontrarozvědně zajímavé, a soustřeďovaly se v něm všechny zjištěné informace a písemnosti). K tomu, aby byly tyto spisy převedeny na svazky signální (ty se zakládaly na osoby, u nichž již panovalo konkrétní podezření z trestné činnosti, za účelem potvrzení nebo vyvrácení tohoto podezření), obvykle postačovalo jen prokázat intenzivnější styky se Židy v zahraničí. Zvláštní pozornosti se dostávalo lidem, kteří aktivně působili v židovské náboženské obci nebo se příliš často stýkali s ostatními příslušníky židovské komunity.

22 ABS, f. B 4/II, inv. j. 36, Vyhodnocení plánu práce S-StB v Ústí n. L. za rok 1971 (blíže nedatováno).

23 ABS, f. Krajská správa SNB – správa StB České Budějovice II. díl (dále jen B 2/II), inv. j. 171, Zhodnocení operativní činnosti 1. oddělení za rok 1971, S-StB České Budějovice 2. odbor, 24. 11. 1971.

24 Viz ABS, f. Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli – X. správa SNB (dále jen A 36), inv. j. 760, Informace pro I. NMV ČSSR z 12. 3. 1987.

25 ABS, f. Statisticko-evidenční odbor FMV I. díl (A 31/1), inv. j. 379, Vyhodnocení SEO za rok 1977 (blíže nedatováno).

Z takového chování vyvozovala tajná policie závěr, že dotyčný je sionista. Výsledky akce „Pavouk“ sloužily Státní bezpečnosti jako určitá informační báze a východisko pro již konkrétní operace v rámci „boje proti sionismu“. Tato akce umožňovala důkladněji podchytit veškerou činnost židovské náboženské obce a jednotlivých synagogálních sborů a sloužila tak k evidenci styků mezi židovskými věřícími. V neposlední řadě usnadňovala tajné policii cílený výběr a verbování tajných spolupracovníků a důvěrníků z řad členů židovské komunity. Lze rovněž předpokládat, že mapování židovského obyvatelstva mělo v případě potřeby usnadnit i přípravu preventivních opatření k izolaci „osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu“ při mimořádných situacích či branné pohotovosti státu v rámci akce „Norbert“.²⁶

Již v roce 1973 disponovala Státní bezpečnost díky akci „Pavouk“ celostátním přehledem o rozmístění 17 205 osob židovského původu.²⁷ V tomto roce se projekt rozběhl v celé zemi. Výrazně se pokročilo v Západočeském kraji, StB například upozorňovala, že velká koncentrace Židů je v Karlových Varech.²⁸ Ve Východočeském kraji vyvolávala velké znepokojení tajné policie údajně ne-

přiměřená koncentrace osob židovského původu ve zdravotnictví – zejména na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Hradci Králové a v tamní Fakultní nemocnici (vadilo zároveň i to, že v těchto institucích mohly osoby židovského původu působit na studenty).²⁹ V Severočeském kraji si zase v roce 1975 Státní bezpečnost všimla vyššího počtu osob židovského původu ve vedoucích pozicích v textilním (n. p. Textil Liberec) a chemickém průmyslu (n. p. Chemické závody československo-sovětského přátelství Záluží), později také varovala před situací ve zdravotnictví (šlo především o oddělení vnitřních chorob Krajského ústavu národního zdraví Ústí nad Labem, jehož primáře StB podezírala z promyšlené кадровé politiky ve prospěch lékařů židovského původu).³⁰ Na Moravě podléhala soustavné agenturní kontrole židovská náboženská obec v Ostravě a synagogální sbor v Olomouci.³¹

V následujících letech byla již poměrně značně obsáhlá židovská evidence dále doplňována o příslušníky mladší generace, o něž dříve kontrarozvědka nejevila vzhledem k jejich nízkému věku zájem. Koncem sedmdesátých let se tak seznamy z akce „Pavouk“ rozrůstaly zejména o ročníky 1945–1960. Bedlivě se sle-

dovalo, kde tito mladí lidé nacházejí zaměstnání a společenské uplatnění. Skutečnost, že se na prověřování „prozionistického zaměření“ kladl stále značný důraz, dokládá i fakt, že si tajná policie po vydání Charty 77 sestavila soupis jejich „prozionistických“ signatářů.³² Oficiální propaganda proto dokonce vyhlášovala, že se na vzniku Charty 77 podílely „sionistické centrály“.³³

V zájmu dokonalejšího podchytení židovského obyvatelstva se StB rozhodla zavést dlouhodobou kontrolu korespondence do Izraele. Touto cestou se skutečně dařilo odhalovat židovský původ a rodinné vazby u řady lidí, u nichž o tom tajná policie dosud neměla tušení. Pomocí nahlížení do soukromé pošty každoročně doplňovala své evidence osob židovského původu o desítky nových jmen. Všechny zjištěné písemné styky s Izraelem se kartotéčně dokumentovaly, byť se v převážné většině dopisů řešily jen osobní a rodinné problémy, které s údajným nebezpečím sionismu neměly nic společného. Zvláště systematickou podobu získala kontrola korespondence na severní Moravě, označená jako akce „Haifa“.³⁴

V červenci 1974 proběhla zásadní reorganizace Státní bezpečnosti, při které byla obnovena samostat-

²⁶ K akci „Norbert“ blíže viz GRUNTORÁD, Jiří: Co je akce „Norbert“? Další operačně bezpečnostní úkoly a jejich právní úprava a způsob realizace. *Securitas Imperii*, 1995, č. 2, s. 5–45.

²⁷ ABS, f. A 36, inv. j. 760, Informace pro I. NMV ČSSR z 12. 3. 1987.

²⁸ Viz např. ABS, f. Krajská správa SNB – Správa StB Plzeň II. díl (B 3/II), inv. j. 48, Roční hodnocení pracovních výsledků za rok 1975 po linii II. odboru, O-StB Karlovy Vary, 16. 12. 1975.

²⁹ ABS, f. Krajská správa SNB – Správa StB Hradec Králové II. díl (B 5/II), inv. j. 67, Roční prováděcí plán II. odboru 1974, S-StB Hradec Králové, 27. 11. 1973; tamtéž, Zhodnocení pracovních výsledků za I. čtvrtletí 1974 po linii II. odboru – předložení, S-StB Hradec Králové, 25. 3. 1974; ABS, f. B 5/II, inv. j. 91, Zhodnocení prováděcího plánu II. odboru S-StB za rok 1975, Hradec Králové, 12. 1. 1976.

³⁰ ABS, f. B 4/II, inv. j. 47, Plán hlavních úkolů S-StB v Ústí nad Labem na rok 1975, 29. 12. 1974; tamtéž, inv. j. 60, Úloha sionistického hnutí v podvratné činnosti proti ČSSR na teritoriu S-StB Ústí nad Labem – zpráva pro stáž posluchačů VŠ SNB Praha, 14. 9. 1977.

³¹ ABS, f. Krajská správa SNB – Správa StB Ostrava II. díl (B 7/II), inv. j. 186, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu II. odboru S-StB Ostrava za rok 1976 (blíže nedatováno).

³² ABS, f. Vyšetřovací spisy – Centrála (MV-V), vyšetřovací spis a. č. V-33766 MV, část č. 10, seznam „Signatáři prozionistického zaměření“. Jednalo se celkem o 35 osob.

³³ Ztroskotanci a samozvanci. *Rudé právo*, 12. 1. 1977.

³⁴ Viz např. ABS, f. B 7/II, inv. j. 195, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu za rok 1977 (blíže nedatováno), S-StB Ostrava – II. odbor, 3. oddělení; tamtéž, f. Krajská správa SNB – Správa StB Ostrava III. díl (B 7/III), inv. j. 98, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu za 1. pololetí 1980 (blíže nedatováno), S-StB Ostrava – II. odbor, 3. oddělení; tamtéž, inv. j. 161, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu za rok 1981, S-StB Ostrava – II. odbor, 3. oddělení, 11. 11. 1981.

ná kontrarozvědná správa pro boj s vnitřním nepřítelem pod krycím označením X. správa FMV (od srpna 1979 označovaná jako X. správa SNB). Státobezpečnostní agendu sionismu a akci „Pavouk“ od té doby zpracovávalo 1. oddělení 4. odboru této správy, v jehož působnosti byly navíc problematiky trockismu a maoismu. V srpnu 1988 se odehrála poslední rozsáhlá reorganizace komunistické Státní bezpečnosti, při níž byla zrušena X. správa SNB a její útvary se začlenily do II. správy SNB. Agendu „sionismu“ od té doby řešilo spolu s problematikou nekatolických církví a náboženských sekt 2. oddělení 9. odboru II. správy SNB.

Metodický pokyn k akci „Pavouk“ z roku 1983

Během sedmdesátých let se Státní bezpečnosti postupně podařilo vytvořit rozsáhlé kartotéky židovského obyvatelstva. Na konci roku 1976 bylo například v Severomoravském kraji evidováno celkem 1 220 osob židovského původu.³⁵ V Severočeském kraji bylo tou dobou v rámci akce „Pavouk“ zaregistrováno 931 osob židovského původu.³⁶ Královéhradecká StB hlásila koncem roku 1980, že dokončila mapování všech osob židovského původu ve Východočeském kraji, a to včetně mladé generace.³⁷ V Západočeském kraji mohla StB konstatovat, že do začátku prosince 1981 podchytila celkem 2 670 osob, z toho 1 001 ze základního fondu, dále 433 dětí a 254 příbuzných.³⁸

Přes výše uvedené výsledky bylo zřejmé, že na přelomu sedmdesátých

a osmdesátých let sledování židovského obyvatelstva poněkud zvolnilo. Akce „Pavouk“ stagnovala a upadla do jisté administrativní rutiny. Bylo to dáno jednak přirozeným vývojem s ohledem na dlouhodobý charakter celé operace (od vydání původních instrukcí již uplynulo několik let), jednak docházelo k postupné generační obměně původních operativců zapojených do akce v jejich počátcích. V neposlední řadě se projevoval i nedostatek personálních zdrojů, neboť zejména na regionální úrovni měli pracovníci StB nasazení na „sionismus“ ve své agendě i několik dalších problematik a úkolů. Mapování židovského obyvatelstva se tak logicky nemohli věnovat naplno.

Teprve v roce 1982 se začal připravovat soubor nových opatření, která měla zefektivnit vyhledávání osob židovského původu. V té době StB dokonce zahájila ve spolupráci s civilně správním úsekem FMV prověřování žádostí o zjištění původu, které přicházely od Židů ze zahraničí. Odpovědi se odesílaly až po kontrole a se souhlasem StB. V roce 1982 byla také vypracována zpráva o rozložení „židovských elementů“ v Československé televizi.³⁹ V následujícím roce se pak tajné policii podařilo dokončit přehled Židů na vysokých školách uměleckého směru.

V roce 1983 se přistoupilo ke kritickému zhodnocení dosavadního stavu projektu „Pavouk“, přičemž se zjistilo, že *základním nedostatkem mapování osob židovského vyznání a původu je jejich nedůsledná evidence (např. bez ustanovených dat, státobezpečnostních poznatků, bez ustanovení rodin-*

*ných příslušníků a příbuzných apod.), ale především nebylo uváděno, jakým způsobem se prováděla dokumentace židovského vyznání a původu. Na základě této skutečnosti nebylo možné jednoznačně konstatovat u evidovaných osob židovské vyznání nebo původ a též nebylo možné z evidenčních karet osob získat některé základní údaje.*⁴⁰

V září 1983 proběhla v centrále Státní bezpečnosti celostátní porada k „problematice sionismu a boje proti židovskému buržoaznímu nacionalismu“. Zodpovědní operativní pracovníci z 2. odborů všech krajských správ StB byli při té příležitosti seznámeni s novým *Metodickým pokynem k systematickému evidování osob židovského původu na území ČSSR*, který měl vést ke sjednocení jejich postupu a k důkladnějšímu naplňování cílů této celostátní operace. Od té doby se musely z krajů průběžně zasílat 4. odboru X. správy SNB evidenční karty prověřených osob a pololetně též vyplněné systemizované tabulky s údaji o počtech zmapovaných osob a informacemi o nich. V jednotlivých krajích byl na projekt vyčleněn vždy jeden operativní pracovník.⁴¹

Stávající neúplná evidence se měla začít systematicky doplňovat jednak z „neoficiálních pramenů“ (zejména prostřednictvím agenturní a důvěrnické sítě), jednak důkladnějším vytěžením „oficiálních pramenů“ (tedy rozmanitých archivních fondů). Využití zdrojů neoficiální povahy se přitom předpokládalo jen v případech, že by nebylo možné získat dokumentující materiál pomocí oficiálních písemných pramenů. Státní bezpečnost se v této souvislosti obávala omezených

35 ABS, f. B 7/II, inv. j. 186, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu II. odboru S-StB Ostrava za rok 1976 (bližší nedatováno).

36 ABS, f. B 4/II, inv. j. 60, Úloha sionistického hnutí v podvratné činnosti proti ČSSR na teritoriu Správy StB Ústí nad Labem - zpráva pro stáž posluchačů VŠ SNB Praha z 14. 9. 1977.

37 ABS, Přírůstek Hradec Králové z r. 1988, bal. 5, Vyhodnocení ročního prováděcího plánu práce za rok 1980, S-StB Hradec Králové - II. odbor 3. oddělení, 28. 11. 1980.

38 ABS, Přírůstek Plzeň z r. 1988, bal. 5, Vyhodnocení pracovního plánu za rok 1981 na 3. oddělení, S-StB Plzeň - II. odbor, 1. 12. 1981.

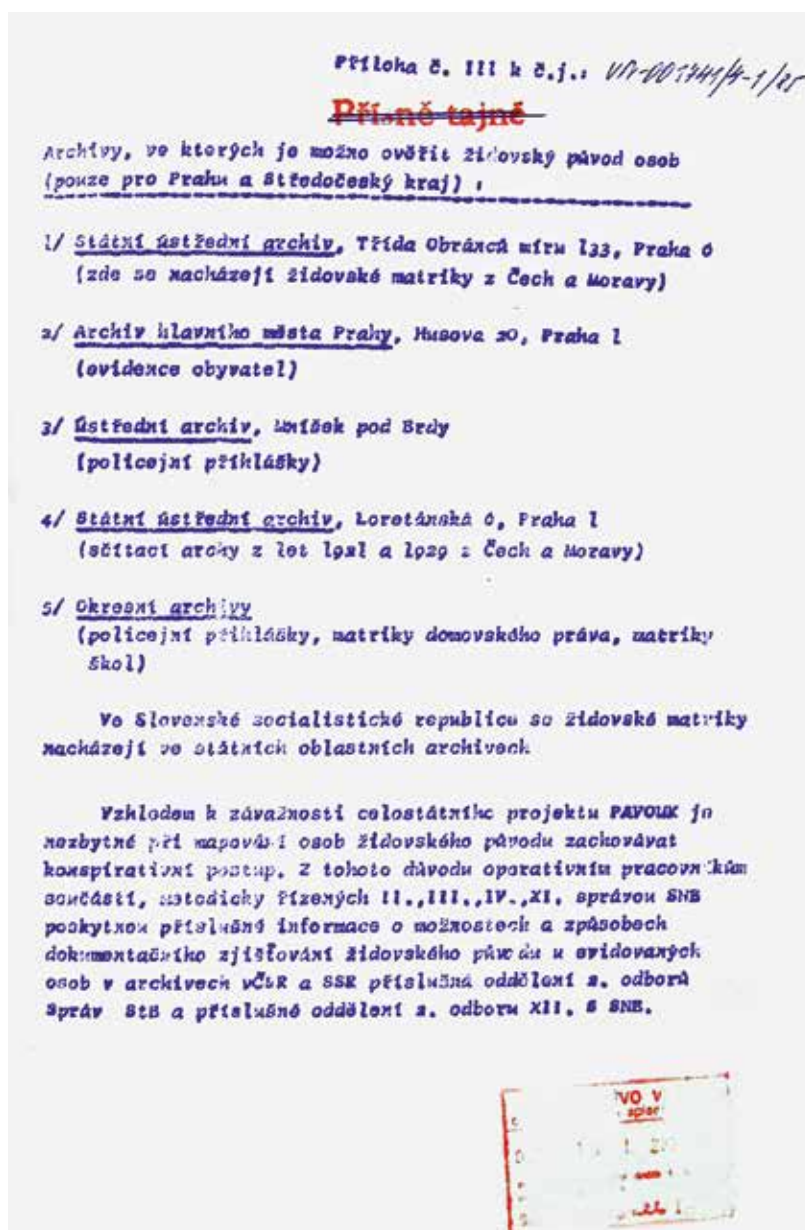
39 ABS, f. A 36, inv. j. 372, Vyhodnocení plnění plánu kontrarozvědné činnosti 4. odboru X. správy SNB za rok 1982 z 10. 1. 1983.

40 Tamtéž, inv. j. 760, Informace pro I. NMV ČSSR z 12. 3. 1987.

41 Viz tamtéž.

možností svých tajných spolupracovníků a důvěrníků: Jednou ze zvláštností sionistických seskupení je i jejich sjednocení na nacionálním principu. Téměř všechny odhalené sionisticky orientované skupiny byly vytvořeny na základě „židovské solidarity“. Proto [...] při prověrce i rozpracování prosionisticky orientovaných osob je nutno nasazovat agenturní prostředky získané z osob židovské etnicity. V neposlední řadě je nutno brát v úvahu, že židovští nacionalisté si velmi váží osob, které dobře znají judaismus, historii sionismu a ovládají tradiční židovské obyčeje a obřady. Agentura může postupně získávat důvěru prověřovaného nebo rozpracovaného i pomocí různých malých dáreků, zejména z elementární sionistické symboliky.⁴²

Poznatky z archivní dokumentace byly získány zejména z různých fondů archivu ministerstva vnitra. Především se mělo jednat o písemnosti vzniklé činností jednotlivých bezpečnostních a zpravodajských složek do roku 1945 (ať už na území protektorátu či v rámci Slovenského státu) a vedle toho o archiválie týkající se aktivit ministerstva vnitra a Státní bezpečnosti od konce války. Některé důležité relevantní písemné prameny byly uloženy v historických fondech Státního ústředního archivu. Mělo se pátrat např. i ve fondech židovských komisí a soupisů židovského obyvatelstva z 18. století. Významnými prameny byly i matriky a dokumentace ze sčítání lidu v letech 1921 a 1930. V neposlední řadě se systematicky využívaly i dokumenty z okresních a oblastních archivů, kde se dohledávaly informace z třídních (školních) katalogů, policejních přihlášek a matrik domovského práva. Prostřednictvím tajných spolupracovníků a důvěrníků StB se také pátralo v personálních materiálech kádrových oddělení zaměstnavatelů prověřovaných osob – rešerše z těchto

Příloha instrukce k systematickému evidování Židů s uvedením archivů, které měla StB využívat k ověřování židovského původu, 24. října 1985 Foto: ABS

materiálů se ale vždy dělaly za přísné konspirace. Koncem osmdesátých let se uvažovalo o využití seznamu

lidí, kteří žádali po válce o priznání výhod z důvodu rasové diskriminace v letech 1939–1945.⁴³

⁴² ABS, f. VŠ SNB, NOVÝ, František: Význam a úloha prověrky osob židovské etnicity a jejich mapování pro činnost čs. kontrarozvědky v boji proti sionismu a židovskému buržoaznímu nacionalismu, s. 44.

⁴³ Tamtéž, s. 45–57.

- 5 -

Způsob zasílání informací na 4. odbor, X, S SMS :

- 1.) Při zjištění poznatku o působení osoby židovského původu čl. st. přísl. (vyznání) v objektu vyčleněném k rozpracování II., III., IV., X., XI., XII, S SMS je nutno takovouto informaci zasílat zpracovanou ve formě evidenční karty;
- 2.) V případě zjištění jakýchkoliv sítí poznatků k takové osobě je nutno tuto informaci zpracovat ve formě AZ a zaslat ji společně s evidenční kartou;
- 3.) Při zjištění poznatku k cizím státním příslušníkům - osobě židovského původu, k vedoucím činitelům a členům zahraničních sionistických a židovských organizací, k působení takovýchto organizací, jakož i k utváření nologálních skupiní osob židovského původu na území ČSSR je nutno takovouto informaci zasílat ve formě AZ.

Způsob zpracování evidenčních karet :

Na evidenční kartě MV č. skl. 27 budou uvedeny tyto údaje :

- a) heslo PAVOUK v horním pravém rohu karty
- b) příjmení a jméno (včetně původních) akademický titul
- c) datum a místo narození
- d) jak je ověřeno, že osoba je židovského původu nebo vyznání (prověřenou agenturou, v židovské matrice, člen žNO apod.)
- e) bydliště

- 6 -

- f) zaměstnání a povolání, společenské postavení s uvedením zastávaných funkcí
- g) členství v politických a společenských organizacích NF
- h) rodiče evidované osoby (ustanovená data)
- i) sourozenci evidované osoby (data narození, místo, pracovní zařazení)
- j) manželka (manžel) evidované osoby (datum narození, místo, pracovní zařazení i její (jejího) rodiče s ustanovenými daty)
- k) děti evidované osoby - od 15 let (data narození, místo, bydliště, pracovní zařazení, jejich manželky (manžele) data narození, místo, pracovní zařazení)
- l) ke kartě bude případně připnuta fotografie evidované osoby

K vyplněné evidenční kartě MV č. skl. 27 bude připnuta evidenční karta MV č. skl. 29, na které budou uvedeny následující poznatky k osobě :

- a) signály a poznatky k průmyslové činnosti (zda byla osoba rozpracována, zda byla trestána)
- b) styky a důležité výjezdy do zahraničí
- c) jiné důležité státobezpečnostní údaje

Jedem z rodičů osoby musí být vždy židovského původu, u těch rodičů příslušníků, kteří jsou uvedeni na evidenční kartě, pokud bylo zjištěno, že se jedná o osobu židovského původu, vyhotovit samostatné karty.

Karty budou vyhotoveny pouze na osoby trvale žijící v ČSSR.

Při zpracování informací jednotlivými odbory II., III., IV., X., XI. a XII, S SMS je možno využít stávající centrální evidenci osob židovského původu (vyznání), která je vedena na 1. oddělení, 4. odboru, X, správy SMS.

Popis údajů registrovaných na evidenčních kartách v akci „Pavouk“ dle instrukce rozeslané k orientaci StB 24. října 1985

Foto: ABS

Kartotéční systém „Pavouk“ v 80. letech

Na základě uvedeného metodického pokynu se začaly v jednotlivých krajích Československa systematicky budovat teritoriální evidence osob židovského původu podle jednotného vzoru. Celý kartotéční systém se týkal výhradně Židů trvale žijících na území Československa. Vzorová evidenční karta obsahovala následující údaje:

- heslo PAVOUK v horním pravém rohu karty

- příjmení a jméno (včetně původních), případně akademický titul
- datum a místo narození
- údaj o tom, jak bylo ověřeno, že osoba je židovského původu nebo vyznání (např. přes prověřenou agenturu, na základě pátrání v židovské matrice, s ohledem na členství v židovské náboženské obci apod.)
- bydliště
- zaměstnání a povolání, společenské postavení, funkce
- členství v politických a společenských organizacích Národní fronty⁴⁴
- rodiče evidované osoby

- sourozenci evidované osoby (datum a místo narození, pracovní zařazení)
 - manželka či manžel evidované osoby (datum a místo narození, pracovní zařazení) a jejich rodiče
 - děti evidované osoby - od 15 let (datum a místo narození, bydliště a pracovní zařazení), jejich manželky či manželé (datum a místo narození, pracovní zařazení); od 15 let věku se pro tyto děti navíc zakládala samostatná evidenční karta.
- Ke kartě se případně připínala fotografie evidované osoby.

⁴⁴ Národní fronta byla zastřešující organizací, do které byly začleněny všechny povolené politické strany a též všechny veřejně působící společenské organizace.

K této kartě se připojoval ještě druhý evidenční list s následujícími informacemi o evidované osobě:

- signály a poznatky k „prošionistické“ činnosti (zda byla uvedená osoba operativně rozpracována a zda byla trestána)

- styky a důležité výjezdy do zahraničí

- jiné důležité státobezpečnostní údaje.⁴⁵

Takto zpracované evidenční karty se pro akci „Pavouk“ vyhotovovaly ve dvou exemplářích, přičemž jeden se zasilal na pražskou centrálu (4. odbor X. správy SNB) do celostátní kartotéky, druhý se zakládal do kartotéky teritoriální. Když evidovaná osoba změnila bydliště, zaslala se evidenční karta z původního domovského regionu do kartotéky v kraji, kam se tato osoba přestěhovala. Pokud však měl evidovaný člověk i po svém přestěhování v původním kraji blízké příbuzné, zůstal tam opis evidenční karty s poznámkou o změně bydliště. O všech eventuálních změnách v datech evidovaných osob byla pololetně informována pražská centrála v rámci pravidelně zasílaných systemizovaných tabulek. Vedle krajských pracovišť StB se na doplňování celostátní kartotéky aktivně podílela také vojenská kontrarozvědka.⁴⁶

Systém akce „Pavouk“ byl nastaven tak, že se samostatné evidenční karty vyhotovovaly po 15. narozeninách dokonce i pro nezletilé potomky již dříve evidovaných osob. Kvůli tomu

se do těchto evidencí mohli dostat i děti polovičnických Židů, jejichž vlastní židovský původ tak byl jen čtvrtinový. V této souvislosti se nabízí srovnat přisuzování židovské příslušnosti v rámci akce „Pavouk“ s rasovými kritérii podle tzv. norimberských zákonů nacistického Německa.⁴⁷

Na základě metodického pokynu ze září 1983 byla též založena doplňková evidence těch osob židovského původu, jež dostávaly finanční a materiální podporu od Rady židovských náboženských obcí ČSR, Ústředního svazu židovských náboženských obcí SSR a mezinárodních židovských organizací (zejména organizace Czechoslovak Jewish Aid Trust, Joint atd.). StB takto sledovala podpory obdržené od začátku roku 1983. Kartotéka nesla označení PAVOUK – podpory a jen do konce roku 1986 bylo tímto způsobem podchyceno 567 lidí. Soupis fungoval podle stejných principů jako hlavní evidence osob židovského původu.

Již v roce 1984 se nový systém židovské evidence začal uplatňovat ve všech krajích ČSSR. Zatímco činnost řady krajských pracovišť StB (např. v Plzni, Ústí nad Labem, Brně či Košicích) hodnotila centrála velmi pozitivně, protože odesílala poznatky do celostátní evidence pravidelně a v souladu s pokyny, v případě Správy StB Praha převažovala spíše nespokojenost. V porovnání s očekávaným relativně velkým počtem Židů v Praze byla provedena prověrka jen u velmi malého množství osob.⁴⁸

Díky nové metodice se Státní bezpečnosti každopádně podařilo velice rychle získat základní přehled o osobách židovského původu v tzv. nejudajistické (tj. civilní, nenáboženské) sféře. Sestavování kartoték židovského obyvatelstva nebylo samoučelné – tajné policii tyto evidence umožňovaly prověřovat a eventuálně aktivně rozpracovávat všechny osoby, u nichž byly odhaleny náznaky sionistické orientace. Tito lidé pak obvykle byli vystaveni široké škále tzv. profylaktických, preventivních a rozkladných opatření (výpověď ze zaměstnání, odvolání z funkce, výslechy na StB, pokusy o osobní kompromitaci, administrativní šikana atd.), čímž se mělo bránit vlivu „prošionistických elementů v zájmovém prostředí“.⁴⁹

Instrukce k systematické evidenci Židů z roku 1985

Dne 27. srpna 1985 vydal první náměstek FMV Alojz Lorenc *Návrh postupu k systému evidence osob židovského původu*. Požadoval dokončení reorganizace a zintenzivnění projektu „Pavouk“. Předpokládalo se podstatné kvantitativní rozšíření židovských evidencí, zvýšení počtu agentů StB působících v židovském prostředí a propracovanější systém kontroly nad životem židovské komunity v ČSSR. Na základě tohoto pokynu byla vypracována pro centrální operativní složky Státní bezpečnosti podrobná nová instrukce – *Orientace*

45 ABS, f. A 34/1, inv. j. 451, Orientace k systematickému evidování osob židovského původu působících v objektech kontrarozvědně obhospodařovaných příslušnými operativními odbory II., III., IV., X., XI. a XII. správy SNB z 24. 10. 1985.

46 Tamtéž.

47 Norimberské zákony (zákon o říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a německé cti) byly vyhlášeny 15. září 1935 a následně na ně navázala celá řada prováděcích nařízení. Němečtí Židé ztratili politická práva a občanství a stali se jen státními příslušníky. Na základě stanovených rasových kritérií byl za plného Žida považován každý, kdo pocházel alespoň ze tří židovských prarodičů. Za tzv. míšence prvního stupně byli označováni ti, kdo měli dva židovské prarodiče a nebyli členy židovské náboženské obce ani nežili v manželství s Židem (v opačném případě by byli považováni za plné Židy). Mezi tzv. míšence druhého stupně se počítali všichni ti, kteří měli jednoho židovského prarodiče. K této kategorii přistupoval nacistický režim nejmírněji, cílem byla spíše jejich integrace, nikoliv vydělení ze společnosti. Další komplikovaná rasová kategorizace se pak vztahovala na děti ze smíšených manželství a z manželství mezi tzv. míšenci.

48 ABS, f. A 36, inv. j. 373, Vyhodnocení plánu práce 4. odboru za rok 1984 ze 14. 1. 1985.

49 Tuto podobu represe včetně konkrétních příkladů podrobně rozebírá TOMEK, Prokop: Prevence, profylaxe a výchova v pojetí Státní bezpečnosti. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek Ministerstva vnitra č. 5*. OABS MV ČR, Praha 2007, s. 155–181.

k systematickému evidování osob židovského původu.⁵⁰ Dne 20. listopadu 1985 byla vydána obdobná instrukce také pro potřeby všech krajských správ StB.⁵¹ Náčelník hlavní správy vojenské kontrarozvědky genmjr. Pavol Vrlík pak vydal 26. listopadu 1985 rozkaz č. 0032/85 *Zabezpečení celostátního projektu PAVOUK při kontrarozvědné ochraně bojeschopnosti OS ČSSR*, který výslovně nařizoval vyhledávání a evidenci osob židovského původu. Součástí rozkazu byla též vzorová evidenční karta, která měla stejnou podobu jako karty v evidencích civilní kontrarozvědky. K vydání instrukce v rámci akce „Pavouk“ pro všechny dotčené útvary Státní bezpečnosti se následně 30. ledna 1986 pozitivně vyjádřil mimořádný štáb náčelníka X. správy SNB.⁵²

Všechny instrukce z roku 1985 vymezovaly „sféry společenské činnosti“, na něž by se měla operace „Pavouk“ prioritně zaměřit. Jednalo se konkrétně o masové sdělovací prostředky, kulturu, vědu a školství, zdravotnictví a oblast vnitřního i zahraničního obchodu. Osoby židovského původu pracující ve vyčleněných „zájmových objektech“ měly být po zaevidování průběžně kontrolovány jednotlivými operativními útvary. V nové metodice pro akci „Pavouk“ se rozlišovaly dvě relevantní kategorie osob. První skupinou byly „osoby židovského vyznání“, mezi něž StB počítala všechny ty, kteří aktivně působili v židovské náboženské obci, nebo ty, kteří se sice do náboženské činnosti nezapojovali, ale byli zařazeni v seznamu jejich členů. Druhou skupinu tvořily „osoby židovského původu“, mezi něž StB řadila všechny lidi, kteří se nehlásili k židovskému

náboženství a ani nebyli vedeni v seznamech členů židovských náboženských obcí, ale alespoň jeden z jejich rodičů byl židovského vyznání nebo se před rokem 1948 hlásil k židovské národnosti, popř. byl v té době členem nějaké židovské či sionistické organizace.

U evidovaných osob se sledovalo, zda se nesnaží šířit ideje sionismu či židovského nacionalismu, zda nejsou ve spojení s různými židovskými organizacemi nebo se Židy v zahraničí, posuzovala se jejich aktivita v židovské náboženské obci. Předmětem zájmu byly i další věci, zejména časté výjezdy do kapitalistické ciziny, formování neoficiálních kulturních, pěveckých a literárních uskupení či bytových kroužků pro výuku hebrejského jazyka a jidiš. Velká pozornost se věnovala také stykům pracovníků ambasad kapitalistických zemí s židovskou náboženskou komunitou v ČSSR.

Tajná policie přikládala akci „Pavouk“ značný význam, neboť z bezpečnostního hlediska považovala židovskou komunitu za rizikovou. Ve svých instrukcích výslovně varovala: *Sionismus je v současné době jedním z nejreakčnějších, fašizujících nositelů imperialistické politiky. Vedle otevřené agrese a genocidy celých národů uplatňuje vůči socialistickým a pokrokovým zemím všechny formy ideologické diverze, s nimiž se můžeme setkat i v působení proti ČSSR.*⁵³ Smysl celé operace byl vysvětlován tím, že v Československu neexistovaly žádné oficiální prověrky židovského původu, čímž se údajně usnadnilo pronikání těchto osob do „zájmových oblastí“ a jejich koncentrace v kultuře, vědě, masmédiích apod. V té době se proto centrála StB zaměřila zejména na

podchycení osob židovského původu na poli divadelního, hudebního, výtvarného a filmového umění.⁵⁴

Instrukce požadovaly maximální vstřícnost a spolupráci všech útvarů Státní bezpečnosti v zájmu hladkého fungování celého systému – od vyhledávání dosud neevidovaných osob židovského původu přes jejich prověrku v archivních materiálech až po doporučení konkrétních vybraných osob k jejich důkladné operativní kontrole a sledování. Plánované kooperace všech složek StB se však v rozporu s vydanými pokyny a instrukcemi nedařilo dosáhnout. Doplnování celostátní kartotéky ze strany téměř všech krajských útvarů Státní bezpečnosti bylo nedostatečné. Z centrálních složek tajné policie se na celém projektu aktivně podílela jen vojenská kontrarozvědka.

Příprava počítačové databáze pro akci „Pavouk“

V roce 1987 začala pražská centrála ve spolupráci se Správou StB Plzeň připravovat plán efektivnějšího zpracování projektu „Pavouk“ s využitím nového informačního systému Semité. Ten byl vyvinut v součinnosti s Krajským střediskem automatizace Plzeň a jeho prostřednictvím se měla provádět rychlejší a přitom komplexní lustrace osob ve třech stále aktualizovaných databázích (výjezdy občanů do kapitalistické ciziny, příjezdy vízových cizinců do ČSSR a jednotný poznatkový fond). Informační systém Semité se zatím zkoušel jen v západních Čechách. V případě, že by se osvědčil, se předpokládalo jeho využití v celé zemi. Očekávala se úspora v nasazení a prá-

50 ABS, A 34/1, inv. j. 451, Orientace k systematickému evidování osob židovského původu působících v objektech kontrarozvědně obhospodařovaných příslušnými operativními odbory II., III., IV., X., XI. a XII. správy SNB z 24. 10. 1985.

51 Dochovala se verze této instrukce určená Správě StB Praha – viz tamtéž, f. A 36, inv. j. 733, Systematické evidování osob židovského původu na území hl. m. Prahy a Středočeského kraje – předání orientace k evidování, 20. 11. 1985.

52 ABS, f. A 36, inv. j. 348, Mimořádný štáb náčelníka X. správy SNB, 30. 1. 1986.

53 Tamtéž, f. A 34/1, inv. j. 451, Orientace k systematickému evidování osob židovského původu působících v objektech kontrarozvědně obhospodařovaných příslušnými operativními odbory II., III., IV., X., XI. a XII. správy SNB z 24. 10. 1985.

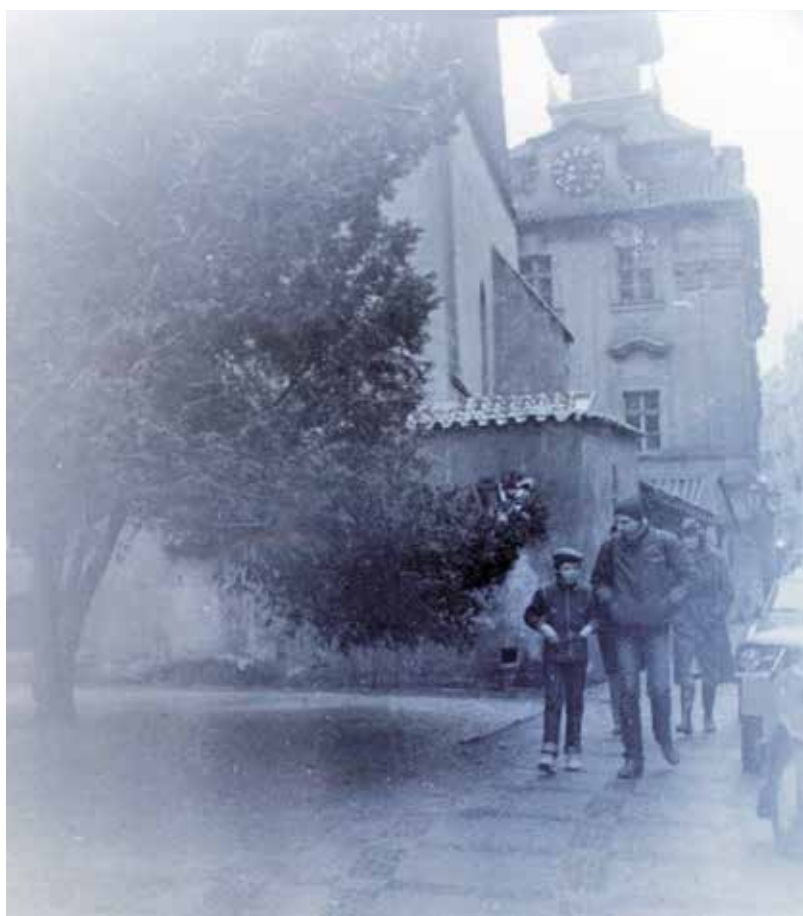
54 Tamtéž.

ci operativních pracovníků, současně systém mohl dávat lepší přehled o kontaktech osob židovského původu a vyznání na zahraničí a pružněji určovat zájmové osoby.

Výhledově se plánovalo přenesení všech informací k osobám židovského vyznání a původu z centrální kartotéky akce „Pavouk“ do této počítačové aplikace. Po dobudování měl informační systém nést název Evidence osob židovského vyznání a původu se vztahem k sionismu. Jako jeho správce bylo určeno 1. oddělení 4. odboru X. správy SNB. Předpokládalo se, že bude obsahovat informace zhruba k 10 000 osobám, u každé z nich měly být údaje řazeny do celkem 25 položek. Projekt se měl stát součástí širšího informačního systému X. správy SNB, jenž měl v budoucnu obsahovat celkem 12 tematických evidencí s údaji k více než 70 tisícům osob. „Židovská databáze“ měla být v tomto informačním systému jednou z nejrozsáhlejších položek. Do konce roku 1989 se ovšem tento cíl nepodařilo splnit, převádění kartoték do počítačové podoby se dostávalo do značného skluzu.⁵⁵

Stav evidencí na sklonku 80. let

Realizace projektu „Pavouk“ soustavně narážela na problém nedostatečných personálních zdrojů. Celou problematikou se na jednotlivých regionálních útvarech StB většinou zabýval jediný operativní pracovník, který se obvykle věnoval ještě další operativní agendě. Neustále tak docházelo k prodlení v plnění stanovených plánů. V období od roku 1983 do března 1987 bylo důkladně zpracováno celkem 8 539 evidenčních karet osob židovského vyznání a původu. V rámci vyhodnocení celkové situace v roce 1987 StB konstatovala,

V rámci sledování vrchního rabína Daniela Mayera (agenta „Jana“) pořídila StB celou sérii fotografií lidí docházejících na pražskou židovskou obec
Foto: ABS

že osoby židovského původu ve věku 35–50 let se koncentrují ve výrobní i nevýrobní ekonomické sféře a ve zdravotnictví (včetně vědeckých a výzkumných ústavů), a to zejména v Západočeském, Západoslovenském a Středočeském kraji. Upozorňovalo se také na značnou koncentraci Židů ve školství, kde působili především jako pedagogové a vědečtí pracovníci na vysokých školách. Kontrarozvědka měla tehdy k dispozici jejich konkré-

tní počty na jednotlivých fakultách. Existovaly i statistiky počtu Židů mezi lékaři, rozepsané podle krajů.⁵⁶

Dílčí statistiky Židů existovaly pro některé kulturní a umělecké instituce (především přední pražská divadla, Filmové studio Barrandov apod.). Sledovalo se i prostředí státní správy, poměrně velký počet Židů zaznamenala StB např. ve Státní plánovací komisi nebo na ministerstvu zahraničních věcí (šlo o poradce ministra,

55 O tom více viz BENDA, Patrik: *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989*. ÚDV, Praha 2003, s. LXV.

56 ABS, f. A 36, inv. j. 760, Informace pro I. NMV ČSSR z 12. 3. 1987. Pokud jde o krajskou úroveň, pochvalu si vysloužily jen Správy StB Plzeň, Košice a Banská Bystrica. Na centrální úrovni byla oceňována pouze součinnost s III. správou SNB. Naopak II., IV., XI. a XII. správa SNB stanovené úkoly plnily nedostatečně. Kritiku si vysloužily i operativní odbory samotné X. správy SNB

vedoucí oddělení, velvyslanec atd.). Pozornosti neunikly ani hromadné sdělovací prostředky, osoby židovského původu podle zjištění tajné policie byly zaměstnány ve zvýšeném počtu zejména v ČTK (šéfredaktoři, zahraniční zpravodajové, vedoucí odborů, náměstek ředitele ČTK), v Československé televizi Praha (režiséři, dramaturgové, redaktoři) a v několika významných nakladatelstvích. Vedení StB ovšem litovalo, že vzhledem ke kritizovaným nedostatkům v práci řady operativních útvarů není přehled o osobách židovského původu působících v kultuře a umění či v hromadných sdělovacích prostředcích tak kvalitní, jak by měl být.⁵⁷

Dne 11. června 1987 vydal náčelník 4. odboru X. správy SNB pplk. Josef Beneš *Metodický pokyn ke kontrarozvědné ochraně židovské mládeže a střední generace* s tím, že v rámci akce „Pavouk“ je potřeba shromážďovat i poznatky o dětech členů židovských náboženských obcí. Měla se přijímat vlastní agenturně operativní opatření s cílem zmapování těchto osob především v oblasti společenské nastavby. Přeloženo do běžného jazyka to znamenalo, že se StB pokoušela zmapovat mladší a střední židovskou generaci zejména v případě, že šlo o nové zájemce o židovskou víru, eventuálně účastníky výuky hebrejštiny a jidiš. Znamenalo to nový impulz k „omlazení“ dosavadních seznamů židovského obyvatelstva.⁵⁸

Během roku 1988 se doplňovaly informace do celostátní evidence s cílem zajistit podklady k jednotlivým osobám pro budoucí zařazení těchto údajů do počítačového systému a pro jejich efektivnější využití. Protože práce na projektu „Pavouk“ stále přibývalo a tuto agendu již bylo velice obtížné zvládat, uvažovalo se o vyčlenění několika pracovníků

Další fotografie ze sledování vrchního rabína Daniela Mayera (agenta „Jana“) Foto: ABS

výhradně pro tuto akci na centrále kontrarozvědky a na Správách StB Praha a Bratislava.⁵⁹

Poslední zatím dohledaný údaj o rozsahu evidence „Pavouk“ pochází z roku 1988 – tehdy centrální kartotéka obsahovala poznatky o 9 300 osobách židovského vyznání a původu. Ve vedlejší evidenci „PAVOUK – podpory“ bylo zařazeno celkem 615 osob.⁶⁰ Odhadem prošlo v průběhu let 1972–1989 evidencemi akce „Pavouk“ zhruba 20 tisíc osob.

Epilog

Konec projektu „Pavouk“ přišel s pádem komunistického režimu. StB stihla ještě v prosinci 1989 skartovat spolu s příslušným objektovým svazkem II. správy SNB podstatnou část písemné dokumentace k této akci. Ve stejné době byla skartována i většina svazkové agendy k tzv. problematice sionismu a židovského buržoazního

nacionalismu u všech krajských útvarů StB. Formálního ukončení se dle dostupných údajů dočkala akce „Pavouk“ na vojenské kontrarozvědky, jejíž náčelník genmjr. Josef Červášek zrušil 8. prosince 1989 příslušný rozkaz č. 0032/85.⁶¹

Vzhledem k rozsáhlým skartacím písemných materiálů Státní bezpečnosti v prosinci 1989 se dochovaly jen torzovité zmínky o průběhu akce „Pavouk“. Absence dostatečně podrobné a průkazné písemné dokumentace ke konkrétním případům protizidovské perzekuce způsobila, že za tyto aktivity nebyl nikdo soudně potrestán. Dostupné prameny k tajnému projektu „Pavouk“ nicméně názorně dokládají latentní antisemitismus státněbezpečnostního aparátu v ČSSR v období normalizace.

Autor děkuje za zprostředkování fotografií ze sledování Židů Martinu Šmokovi.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ ABS, f. A 36, inv. j. 761, Metodický pokyn ke kontrarozvědné ochraně židovské mládeže a střední generace z 11. 6. 1987.

⁵⁹ Tamtéž, inv. j. 339, Rozpracování hlavních úkolů ročního plánu práce X. S SNB v problematikách 4. odboru na rok 1988 (blíže nedatováno).

⁶⁰ Tamtéž, inv. j. 762, Informace (pro I. NMV ČSSR – pozn. autora) – příloha k č. j. VN-008/4-1/88 z roku 1988 (blíže nedatováno).

⁶¹ ABS, Spisy ÚDV, spis „Akce PAVOUK“ – č. j. ÚDV-10/VvB-98.